

Archívne fondy hospodárskeho charakteru v oddelení nových fondov Slovenského národného archívu – súčasný stav

Daniela Tvrdoňová

Mgr. Daniela Tvrdoňová, PhD.
Ministerstvo vnútra SR
Slovenský národný archív v Bratislave
Drotárska cesta 42
840 05 Bratislava
email: Daniela.Tvrdonova@minv.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, 4:1:53-62

Archival funds of economic nature in the New Funds department of the Slovak National Archives

This paper describes the currently available archival funds of economic nature in the Slovak National Archives in Bratislava which primarily focus on the economic history of Slovakia between 1900 and 1950. We provide a brief description of the materials, their condition, contents and the avenues of research they provide, as well as planned work on extending their availability to researchers while also highlighting issues with those archival funds that have already been made available.

Key words: Slovak National Archives, economic history, archival documents, availability to researchers

Hovoriť o archívnych fondoch hospodárskeho charakteru len tak vo všeobecnosti je dosť náročné, ale hovoriť o archívnych fondoch hospodárskeho charakteru v oddelení nových fondov Slovenského národného archívu (SNA) tiež nie je jednoduché. Slovenský národný archív je našim najväčším a najvýznamnejším verejným archívom, ktorého priamy predchodca, Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave vznikol v roku 1954 po prijatí vládneho nariadenia č. 29/1954 Zb. o archívniectve zo 7. mája 1954, ktoré bolo vôbec prvou legislatívnou normou s funkciou zákona v oblasti archívniectva na Slovensku. Zákon SNR č. 571 z roku 1991 s účinnosťou od 1. januára 1992 kodifikoval premenovanie Štátneho ústredného archívu SSR na Slovenský národný archív.¹

Oddelenie nových fondov SNA, tak ako ho poznáme dnes, vzniklo na základe zmien po roku 1989. V roku 1992 bol vydaný nový štatút archívu a v júli roku 1993 čiastočne upravená jeho organizačná štruktúra. Oddelenie nových fondov sa vytvorilo zlúčením dovtedajšieho oddelenia dejín kapitalizmu a oddelenia dejín socializmu.² Spravuje archívne fondy a zbierky priority z rokov 1918 až 1968 v rozsahu 21 654,4 bm,³ čo je podstatne viac ako majú vo svojej správe mnohé štátne archívy. Aj napriek tomu, že úlohou SNA je preberať, evidovať, ochraňovať a odborne spracovávať archívne dokumenty pochádzajúce z činností ústredných orgánov štátnej

¹ VRABCOVÁ, Eva. Premeny Slovenského národného archívu po roku 1989. In: RAGAČOVÁ, Júlia (ed.) *Archívy po roku 1989. Víťazstva a prebry*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov, 2011, s. 82.

² Materiálovým oddelením sa stalo aj novovytvorené oddelenie predarchívnej starostlivosti, ktoré preberá do svojej správy archívne dokumenty ústredných orgánov štátnej správy po roku 1969. FIALOVÁ, Ivana – TVRDOŇOVÁ, Daniela. Slovenský národný archív – vývoj právneho postavenia, funkcia a poslanie v našej spoločnosti. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 2013, č. 2, s. 57-75. ISSN 1339-2204

³ Výkaz práce SNA za rok 2014.

správy a ich právnych predchodcov, v jeho správe sa nachádzajú aj iné archívne fondy nielen celoslovenského významu. Pre tému našej štúdie sme vybrali archívne fondy hospodárskeho charakteru z kategórie E. HOSPODÁRSTVO a kategórie F. DRUŽSTEVNÍCTVO, pričom vychádzame z aktualizovaného súpisu archívnych fondov a zbierok Slovenského národného archívu.⁴

Klasifikačná schéma archívnych fondov zaraďuje archívne fondy podľa pertinencie do jednotlivých skupín, resp. odvetví a používa sa jednotne pre všetky štátne archívy na celom Slovensku. V čase publikovania tejto štúdie je Odborom archívov a registratúr MV SR pripravovaná aktualizácia tejto klasifikačnej schémy, vychádzajúca z požiadaviek novovznikajúcich archívnych fondov preberaných do archívov v posledných rokoch, ktorá pre archívne dokumenty hospodárskeho charakteru prináša jednu veľkú rozsiahlu skupinu.⁵ Naš výskum však pracoval z dosiaľ platnou klasifikačnou schémou:

- A. ŠTÁTNA MOC, SPRÁVA A SAMOSPRÁVA
- B. JUSTÍCIA
- C. ARMÁDA A BEZPEČNOSŤ
- D. FINANČNÍCTVO
- E. HOSPODÁRSTVO
- F. DRUŽSTEVNÍCTVO
- G. POLITICKÉ STRANY, ORGÁNY A SPOLOČENSKÉ ORGANIZÁCIE
- H. VEDA, KULTÚRA A OSVETA
- I. ŠKOLSTVO
- J. ZDRAVOTNÍCTVO A SOCIÁLNA STAROSTLIVOSŤ
- K. NÁBOŽENSKÉ ORGANIZÁCIE
- L. RODY A PANSTVÁ
- M. RODINY A OSOBY
- N. CECHY, SPOLKY A ZÁUJMOVÉ ORGANIZÁCIE
- O. ZBIERKY
- P. INÉ ARCHÍVNE FONDY

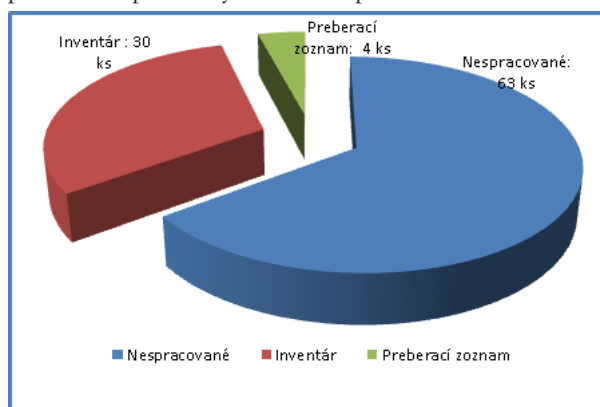
⁴ SNA – Súpis archívnych fondov a zbierok. In: *Už 30 rokov spolu - príbeh našej kocky*, SNA, 2014.

⁵ Klasifikačná schéma archívnych fondov platná od 1/2016:

- A/ Orgány verejnej moci
- B/ Justícia
- C/ Armáda a bezpečnosť
- D/ Hospodárstvo
- E/ Politické strany
- F/ Národný front
- G/ Odborové hnutie
- H/ Veda, kultúra a osвета a šport
- I/ Školstvo
- J/ Zdravotníctvo a sociálna starostlivosť
- K/ Náboženské organizácie
- L/ Rody a panstvá
- M/ Rodiny a osoby
- N/ Cechy a živnostenské spoločenstvá
- O/ Záujmové organizácie a spolky
- P/ Zbierky
- R/ Iné archívne fondy

Samozrejme dôležité pramene k hospodárskym dejinám nájdeme napríklad aj v archívnych fondoch z činnosti orgánov štátnej správy,⁶ avšak v tomto prípade ide skôr o okraj nášho záujmu. Náš výber zahŕňa archívne fondy z rôznych odvetví priemyslu, poľnohospodárstva a výživy, lesného a vodného hospodárstva, stavebníctva, dopravy a spojov, domáceho a zahraničného obchodu a družstevníctva, či už úverového, spotrebného, výrobného alebo stavebného z obdobia rokov 1918-1968. V konečnom dôsledku v tejto chvíli to zahŕňa presne 97 väčších, či menších archívnych fondov, ktoré svojim rozsahom majú presne 2 396,625 bežných metrov, teda takmer 2,4 km archívnych dokumentov týkajúcich sa hospodárstva z obdobia rokov 1918-1968.

Pre skúmanie hospodárskych dejín je nevyhnutná nielen existencia prameňov, ale najmä ich dostupnosť. Keď sa na archívne fondy hospodárskeho charakteru oddelenia nových fondov SNA pozrieme z hľadiska ich dostupnosti pre odbornú verejnosť, zistíme, že zo všetkých vybraných 97 archívnych fondov je až k 34 vytvorená archívna pomôcka, to znamená buď inventár, alebo najmä pri menších fondoch, ktoré boli do Slovenského národného archívu prevzaté v posledných rokoch preberacích zoznam.

Graf 1: Spracovanie archívnych fondov hospodárskeho charakteru ONF SNA formou archívnej pomôcky

Podľa rozsahu je z uvedených 2396,625 bm archívnych dokumentov spracovaných a verejnosti sprístupnených len 580,325 bm, teda asi 24,2 %.

To v skutočnosti znamená, že tieto archívne dokumenty sú pre akéhokoľvek bádateľa, dokonca aj samotného archívára nedostupné. Tu sa určite mnohým tlačí otázka prečo to tak je? Na prvom mieste je potrebné poznamenať, že tento problém sa vo väčšej miere dotýka najmä hospodárskych prameňov, keďže sprístupnenosť archívnych dokumentov Slovenského národného archívu je samozrejme oveľa vyššia, v januári tohto roku bolo sprístupnených približne 55

% zo všetkých archívnych dokumentov⁷ a v rámci možností sa neustále pracuje na tom, aby toto číslo ďalej rástlo. Na druhej strane ešte v nedávnej minulosti platilo usmernenie, že priority sa majú spracovávať a teda formou archívnej pomôcky sprístupňovať najmä archívne fondy z činnosti ústredných orgánov štátnej správy. Týmto usmernením a tiež dlhodobým nedostatkom pracovníkov, nárastom správnej agendy atď., sa archívne fondy hospodárskeho charakteru určite nielen v Slovenskom národnom archíve dostali na druhú koľaj.

Aby sme stále len nekritizovali, pozrime sa bližšie na už sprístupnené archívne fondy. Ako bolo uvedené je ich 34, z toho 4 sú prístupné len formou preberacích zoznamov, avšak ich kvalita a najmä menší rozsah archívnych fondov na tento účel úplne vyhovuje.⁸

⁶ Napríklad archívne fondy: Expozitúra Ministerstva zemédelstva, 1919-1929; Centrálna správa verejnozákldinných majetkov, 1919-1954; Najvyšší úrad hospodársky, 1939; Najvyšší úrad pre zásobovanie; Ústredný hospodársky úrad, 1940-1945, Ústredný hospodársky úrad, 1940-1945, archívne fondy z úradovní pozemkových reforiem o i.

⁷ Výkaz práce SNA za rok 2014.

⁸ Preberacie zoznamy ako archívne pomôcky:

- Slovenské vinárske závody, znárodnené podniky, 1945-1954, 1,50 bm.,
- Štátna plemenárska správa Bratislava, 1950-1968, 2,50 bm.,
- Štátne plemenárske ústavy pre chov koní, 1954-1963, 0,20 bm.,
- Poštový novinový úrad v Bratislave, 1956-1963, 0,25 bm..

Čo sa týka inventárov, tam už je to trochu komplikovanejšie. Z týchto tridsiatich inventárov je jeden združený pre dva archívne fondy z roku 2000⁹ a jeden skupinový pre celkovo 6 menších archívnych fondov z roku 2005.¹⁰

Pri rozbere zvyšných 26 inventárov je veľmi zaujímavým údajom doba ich vzniku. Len päť archívnych pomôcok je mladších ako rok 2000. V týchto prípadoch až na archívny fond *Riaditeľstvo štátnych železníc v Košiciach*, ktorý má rozsah až 37,5 bm, ide skôr o menšie archívne fondy.¹¹ Tri archívne pomôcky sú zo sedemdesiatych a osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia.¹² Najviac, až dvanásť inventárov, je zo 60. rokov dvadsiateho storočia. V tomto prípade však ide prevažne o väčšie archívne fondy v rozsahu aj 50, 100, či dokonca takmer 200 bm.¹³

Na jednej strane je treba byť vďační, že sú archívne fondy vôbec sprístupnené na štúdium, na strane druhej je jasné, že archívna pomôcka z čias, keď platila pre pracovníkov archívov norma komplexne spracovať - teda roztriediť, usporiadať aj inventarizovať - jeden bežný meter archívnych dokumentov na jeden pracovný deň, nemôže byť dostatočná.

⁹ Skupinový inventár:

- Družstvo pre predaj bryndze v Martine, 1938-1946, 0,65bm
- Zväz bryndziarskeho a mliekarenskeho priemyslu pre Slovensko v Banskej Bystrici, 1935-1947, 0,50 bm.

¹⁰ Združený inventár:

- Predajné združenie slovenských cukrovarov, 1922-1940 (1941), 0,30 bm.
- Slovenská cukorná obchodná účastinná spoločnosť, 1940-1946, 0,10 bm.,
- Slovenský spolok cukrovarnícky, 1920-1940 (1942), 1 bm.,
- Spoločná kancelária slovenských cukrovarov, 1938-1948, 1,75 bm.,
- Združenie slovenských cukrovarov, 1944-1945, 0,10 bm.,
- Cukorspol, predajňa slovenských cukrovarov, účastinná spoločnosť v Bratislave 1943-1948, 0,40 bm.

¹¹ Inventáre vydané po roku 2000:

- 2001 - Agrasol Praha, filiálka v Bratislave, 1935-1947, 0,70 bm.,
- 2004 - Detva, československý ľudový umelecký priemysel, účastinná spoločnosť v Bratislave, (1919) 1927-1949 (1957), 1,63 bm.,
- 2006 - Riaditeľstvo (československých) štátnych železníc v Košiciach, (1882-1918) 1919-1951, 37,5 bm.,
- 2006 - Zväz mliekarenských družstiev pre Slovensko v Bratislave, (1926) 1930-1950 (1957), 4,50 bm.,
- 2010 - Paperod - družstvo pre priemyselné spracovanie a speženie peria, 1939-1949, 0,87 bm.,
- 2012 - Syndikát pre úpravu pestovania a spracovania papriky a obchodu s paprikou v Bratislave, 1936-1949, 1,625 bm.,
- 2012 - Slovenské chrámové družstvo v Bratislave, 1948-1952, 1,25 bm.

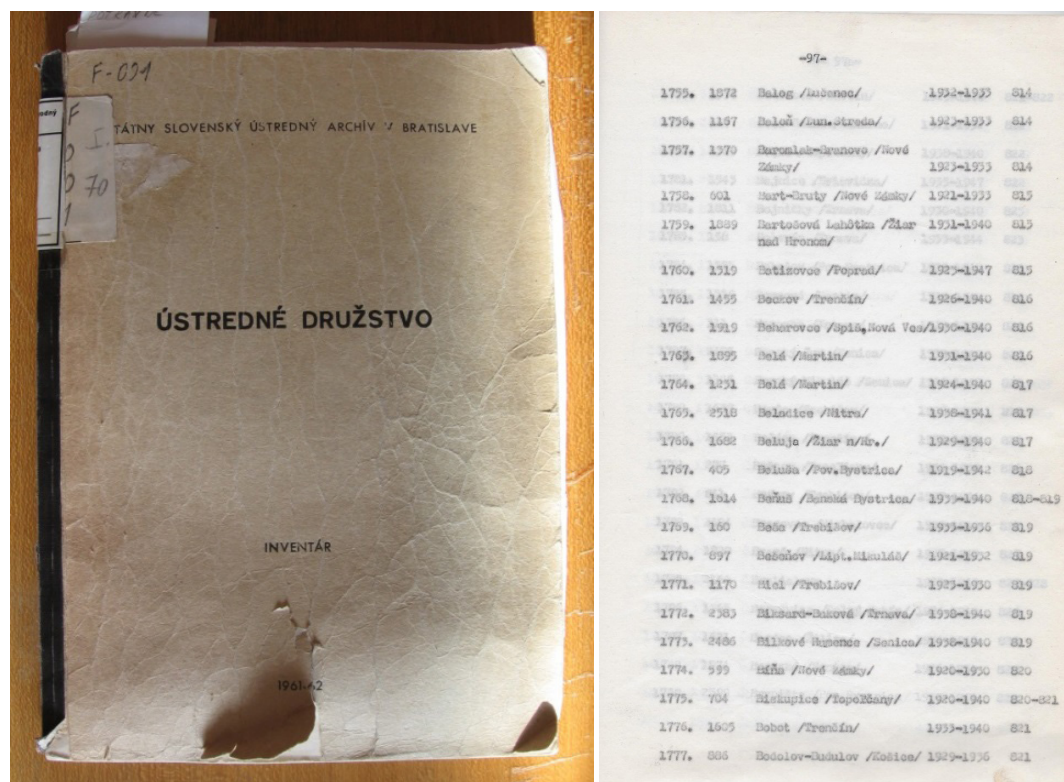
¹² Inventáre zo 70. a 80. rokov 20. stor.:

- 1971 - Československá pošta, n. p., oblastné riaditeľstvo v Bratislave (1942) 1947-1952, 9 bm.,
- 1980 - Poriečny plavebný úrad v Bratislave, 1913-1950, 24 bm.,
- 1984 - HORNY, továreň na rádiové prístroje, účastinná spoločnosť v Bratislave 1941-1949, 6 bm.

¹³ Inventáre zo 60. rokov 20. stor.:

- 1960 - HORA, družstvo lesného hospodárstva, 1948-1950, 0,70bm.,
- 1961 - Riaditeľstvo drevospracujúcich závodov štátnych lesov v Bratislave, 1946-1948, 6 bm.,
- 1961 - Lesnícka a drevárska ústredňa, 1939-1950, 44 bm.,
- 1961 - Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov v Bratislave, (1937) 1938-1945 (1948), 92 bm.,
- 1961 - Československé štátne lesy, n. p., oblastné riaditeľstvo v Bratislave, (1946) 1949 - 1951 (1956), 58 bm.,
- 1962 - Zemedelská rada pre Slovensko, 1923-1942, 10 bm.,
- 1962 - Roľnícka komora v Bratislave, 1942-1947, 45 bm.,
- 1962 - Ústredňa slovenských celulózií v Bratislave, (1912) 1939-1948, 11bm.,
- 1962 - Ústredné družstvo v Bratislave, 1919-1953, 184,30 bm.,
- 1964 - Československé závody ťažkého strojárstva, n. p., obl. správa pre Slovensko v Bratislave, 1950-1951, 3 bm.,
- 1964 - Kovorobné a strojárské závody, n. p., obl. riaditeľstvo v Bratislave, 1946-1951, 10 bm.,
- 1965 - Ústredné riaditeľstvo štátnych majetkov v Bratislave, 1945-1948, 20 bm.

Ako príklad nám môže poslúžiť archívna pomôcka k fondu *Ústredné družstvo v Bratislave 1919-1953*, ktoré bolo najväčšou peňažnou, obchodnou, revíznou a organizačnou družstevnou centrálou roľníckych družstiev na Slovensku v prvej polovici 20. storočia, pričom jej členom bolo viac ako 2200 svojpomocných družstiev z celého územia Slovenska.¹⁴

Obr. č. 1: Inventár k archívemu fondu *Ústredné družstvo v Bratislave*. Foto: autor.

Archívny fond pochádza priamo z činnosti Ústredného družstva a svojim rozsahom približne 179 bežných metrov (1427 archívnych škatúl) je neoceniteľným zdrojom informácií k danej téme. Časový rozsah fondu je v rozmedzí rokov 1919 až 1950, takže obsahuje aj archívne dokumenty z činnosti Slovenskej rady družstiev, právneho nástupcu Ústredného družstva v Bratislave.

Písomný materiál Ústredného družstva v Bratislave bol do Štátneho slovenského ústredného archívu, predchodcu Slovenského národného archívu, prevzatý v rokoch 1958-1959 po čiastočnom vnútornom vyradovaní od Slovenského zväzu spotrebných družstiev v Bratislave. V archíve bol sprístupnený v priebehu rokov 1961-1962 a inventár k nemu vypracovali František Bielik, Július Sopko a Július Urbanovič. V registratúre pôvodcu ukládali spisy na základe kmeňového čísla prideleného jednotlivým družstvám bez typovej diferenciacie, a preto jeho spracovatelia zvolili tzv. registratúrnu schému usporiadania, pri ktorej sa fond člení podľa registratúrnej agendy pôvodcu. Vnútorne vyradovanie vzhľadom na materiálno-finančný charakter ešte živých archívnych dokumentov sa tohto archívneho fondu takmer nedotklo. Samotní spracovatelia archívnu pomôcku k fondu *Ústredné družstvo* pokladali len

¹⁴ FUKASOVÁ, Daniela. *Ústredné družstvo v Bratislave a jeho miesto v slovenskom družstevnom hnutí v prvej polovici 20. stor.* Dizertačná práca, Trnava, 2010, s. 38-85.

za dočasnú, predpokladali ďalšie archívne spracovanie, ku ktorému však nedošlo a v blízkej budúcnosti pravdepodobne ani nedôjde.¹⁵

Nesmieme zabúdať na tie zvyšné, zatiaľ nesprístupnené archívne fondy hospodárskeho charakteru, ktoré sa nachádzajú v oddelení nových fondov Slovenského národného archívu a ktoré sú zväčša nespracované a zabalené v balíkoch, previazané špagátom, prípadne tzv. „gurtňou“. Je oprávnený predpoklad, že budú aj vzájomne premiešané. Tento predpoklad si dovoľíme vysloviť na základe skúseností získaných pri prácach na sprístupňovaní archívneho fondu *Obilná spoločnosť pre Slovensko*.

V Slovenskom národnom archíve sú uložené dokumenty týkajúce sa obilného monopolu v archívnom fonde nazvanom Obilná spoločnosť pre Slovensko (OSS).¹⁶ Podľa evidenčného listu archívneho fondu má tento archívny fond rozsah 322 bežných metrov,¹⁷ takže ide o rozsahom väčší archívny fond. Dokumenty z činnosti OSS boli do Slovenského národného archívu prevzaté jeho právnym predchodcom ešte v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, konkrétne 29. 4. 1962, pod prírastkovým číslom 448, avšak kvôli nedostatku archívnych skladov, ostali dokumenty aj naďalej uložené v priestoroch budovy na dnešnom Námestí SNP č. 14.¹⁸ Fyzický stav fondu bol vyhodnotený ako zachovalý a v poznámke je uvedené, že: „*Fond sčasti obsahuje aj spisy svojho právneho nástupcu – Krajského výkupného podniku v Bratislave*.“¹⁹

V roku 2013 začali v Slovenskom národnom archíve práce na sprístupnení tohto archívneho fondu bádateľskej verejnosti. Aj napriek presnému názvu a časovému ohraničeniu archívneho fondu OSS sa sprístupňovanie muselo začať triedením na archívne fondy, pretože išlo o archívne dokumenty zabalené v balíkoch, previazané špagátom, prípadne tzv. „gurtňou“.

Pri triedení archívnych dokumentov sme narazili na niekoľko nezrovnalostí. V prvom rade archívne dokumenty pochádzajúce z činnosti OSS boli premiešané s archívnymi dokumentmi

¹⁵ FUKASOVÁ, ref. 14, s. 19-20.

¹⁶ Bola zriadená vládny nariadením č. 46/1939 Sl. z. zo dňa 4. apríla 1939 a začala pôsobiť s právnou účinnosťou od 15. marca 1939. Prevzala úlohy predtým zverené Československej obilnej spoločnosti. OSS plnila úlohy vyplývajúce z vládneho nariadenia č. 166/1939 Sl. z. o úprave obchodu s obilím, múkou, mlynskými výrobkami, sladom, strukovinami a niektorými krmivami. Spoločnosť mala vyhradené právo (tzv. obilný monopol) obchodovať s tuzemským a dovezeným obilím, múkou, mlynskými výrobkami a krmivami analogicky ako to robila predtým Československá obilná spoločnosť. Samotná OSS vznikla ako účastinná spoločnosť s tromi hlavnými akcionármi:

- Sväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladov v Bratislave (ďalej SHD) - majiteľ 50 % účastín.
- Slovenská obilná účastinná spoločnosť v Bratislave (ďalej SOS) - majiteľ 25 % účastín.
- Slovenské mlynárske družstvo v Bratislave (ďalej SMD) - majiteľ 25 % účastín.

OSS zanikla v roku 1948 v dôsledku zákona č. 278/1948 Zb. z. a n., ako aj príslušných ustanovení zákona 316/1948 Zb. z. a n., podľa ktorého sa vytvorilo Ústredie pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami a na Slovensku Družstvo pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami (ďalej DHPV). OSS bola zrušená a všetky jej práva a záväzky prešli na Ústredie pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami tzv. univerzálnou sukcesiou, tak ako to bolo v prípade ďalších družstevných podnikov. Dňa 11. novembra 1949 bola OSS vymazaná z Firemného registra Krajského súdu v Bratislave. TVRDOŇOVÁ, Daniela. Obilný monopol v zrkadle archívnych dokumentoch Slovenského národného archívu. In: *Paginae historiae* 2015, v tlači.

¹⁷ Podľa evidenčného listu archívneho fondu je v tomto množstve zahrnutých 896 balíkov prevažne spisového materiálu, 443 úradných kníh, avšak reálne sú vo fonde aj knihy pomocné, 16 archívnych škatúl osobných spisov zamestnancov OSS, ktoré boli do archívu prevzaté v roku 2001 spoločne s osobnými spismi iných družstevných a hospodárskych inštitúcií, napríklad aj SOS.

¹⁸ Kolegami archívarmi bol tento depot nazývaný aj „*Pod Slovanom*“, keďže neskôr tam pôsobilo kino Slovan.

¹⁹ SNA, Evidenčný list archívneho fondu – zbierky č. 267, Obilná spoločnosť pre Slovensko.

Slovenskej obilnej účastinnej spoločnosti v Bratislave 1934-1949.²⁰ Archívny fond pochádzajúci z činnosti SOS by sme až dosiaľ v zozname archívnych fondov Slovenského národného archívu hľadali márne.²¹ Nielen z vyššie uvedeného, ale aj zo samotných archívnych dokumentov, ktoré majú vlastné odtlačky prezentačnej pečiatky a iné rozlišovacie znaky, jednoznačne vyplýva, že archívny fond SOS 1934-1949 a archívny fond OSS 1939-1949 sú dva samostatné fondy, i napriek tomu, že obidve spoločnosti boli komplikovane poprepájané. Odlišný je osud archívnych dokumentov týchto spoločností po roku 1949, pretože SOS bola poštátnená a zrušená, ale OSS aj so všetkými záväzkami prevzalo Družstvo pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami. Podobným spôsobom Družstvo pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami prevzalo aj ostané družstevné organizácie, ktorých archívne fondy sa nachádzajú, resp. mali by sa nachádzať v Slovenskom národnom archíve. Práve táto nešťastná „*univerzálna sukcesia*“ a ďalšia, i keď len krátko, existencia družstevných a hospodárskych podnikov pod správou Družstva pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami, ale i archívna manipulácia spojená s viacnásobným sťahovaním archívnych dokumentov, kým sa dostali do dnešných depotov Slovenského národného archívu, spôsobila, že pod hlavičkou archívneho fondu OSS sa nachádzajú aj dokumenty z činnosti ďalších inštitúcií. Archívne fondy väčšiny z nich sú tiež, zväčša nespracované a v balíkoch, súčasťou archívneho komplexu oddelenia nových fondov Slovenského národného archívu. Avšak objavili sme tu aj archívne dokumenty z činnosti inštitúcií, ktorých fondy sa v SNA nenachádzajú. Celkovo ide zatiaľ o viac ako tri desiatky celkov rôzneho rozsahu, ktoré majú jednoznačné znaky samostatných, resp. iných archívnych fondov.²²

²⁰ SOS bola založená na ustanovujúcom val. zhromaždení dňa 18. júna 1934 s vládnym nariadením č. 1937/1934 Zb. z. a n. zo dňa 14. júla 1934. Bola určená za zmocnenca Československej obilnej spoločnosti v Prahe a poverená prevádzaním predpisov o monopolnom hospodárení s obilím na Slovensku. Založená ako akciová spoločnosť, pričom akcionármi boli jednotliví obchodníci s obilím. Na základe vládneho nariadenia č. 137/1939 zo dňa 20. júna 1939 uvalilo Ministerstvo hospodárstva SR na SOS dočasnú národnú správu na čele s dočasným národným správcom. Ďalšia dočasná správa bola na SOS uvalená dňa 24. apríla 1945 výmerom Povereníctva pre priemysel, živnosti a zásobovanie v Košiciach č. III-1963/45 Dr.Hk/GF, tá bola síce zrušená výmerom zo dňa 17. mája 1946 č. III-1425/1-1946 Povereníctva SNR pre priemysel a obchod v Bratislave a SOS prešla pod národnú správu. Proti tomuto výmeru sa SOS sťažovala a po schválení členov správy a dozorného výboru bol dňa 27. decembra 1946 výmer o národnej správe zrušený. Situácia sa zopakovala aj po februári 1948, keď dňa 20. mája 1948 bola výmerom č. I/6-10459/2-48 na SOS uvalená dočasná národná správa, tá nahradená výmerom zo dňa 8. júla 1948 č. I/6-10469/4-1948 o národnej správe. Vyhláškou Ministerstva vnútorného obchodu č. 1958/49 zo dňa 19. augusta 1949 bola SOS pod národnou správou s účinnosťou odo dňa 30. júna 1949 znárodnená zoštátnením a jej majetková podstata bola vyhláškou Ministerstva výživy č. 2037/49 zo dňa 19. septembra 1949 prenechaná DHPV podľa účtovného zostatku ku dňu 30. júnu 1949. V rokoch 1953-1954 žiada DHPV o výmaz firmy SOS z firemného registra KS v Bratislave. TVRDOŇOVÁ, ref. 16..

²¹ V SNA sa nachádzajú osobné spisy zamestnancov SOS v rozsahu 1,75 bm (14 škatúľ), ktoré boli prevzaté v roku 2001 spoločne s osobnými spismi iných družstevných a hospodárskych inštitúcií.

²² Obilná spoločnosť pre Slovensko 1939-1949, Slovenská obilná účastinná spoločnosť v Bratislave 1939-1949, Družstvo pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami 1945-1953, Krajský výkupný podnik Bratislava 1953-1960, Najvyšší úrad pre zásobovanie 1942-1945, DOVUS - slovenská dovozná a vývozná účastinná spoločnosť 1939-1949, Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladísk 1925-1948, Povereníctvo SNR pre zásobovanie a výživu 1960-1968, Zbor povereníkov 1945-1960, Slovenské mlynárske družstvo 1937-1948, Zväz mliekarských družstiev 1930-1950, FRUTEX, ovocinárske a záhradnícke družstvo 1946-1949, Ministerstvo dopravy a verejných prác 1938-1945, Najvyšší kontrolný dvor 1939-1952, Bryndziarsky a mliekarský syndikát 1936-1947, Družstvo hospodárskych liehovarov 1934-1947, Povereníctvo informácií a osvetu 1945-1960, Povereníctvo obchodu 1949-1960, Povereníctvo potravinárskeho priemyslu 1945-1960, Hlinkova slovenská ľudová strana 1921-1945, Združenie advokátov Slovákov, Bratislavská burza, SLOVPOL (SLOVDOB), Transdanubia, ASANA, Centralherba Malacky, Obchodná spoločnosť s.r.o., Komunistická strana Slovenska, Ministerstvo štátnej kontroly, Družstvo pre zahraničný obchod s mäsom, Slovenské mliekarské družstvo, Paprikový syndikát, Zväz roľníckych strojových družstiev.

Sprístupňovanie archívnych fondov Obilného monopolu na Slovensku, presnejšie fondov OSS a SOS v Slovenskom národnom archíve pokračujú. Po získaných skúsenostiach však po roztriedení pôvodného fondu OSS plánujeme nepokračovať v jeho ďalšom sprístupňovaní, teda neusporiadať a neinventarizovať ako je to zaužívané, ale najskôr sa pokúsime roztriediť aj ostatné archívne celky (fondy) hospodárskeho charakteru, ktoré sa nachádzajú v oddelení nových fondov Slovenského národného archívu zväčša v balíkoch. Je oprávnený predpoklad, že rovnako ako pôvodný archívny fond OSS budú vzájomne premiešané. Medzi takéto archívne fondy zaradíme napríklad *Zväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladísk* a *Najvyšší úrad pre zísobovanie*. Na zväzenie ostáva aj archívny fond *DOVUS - slovenská dovozná a vývozná účasťinná spoločnosť*, ktorý svojim veľkým rozsahom nekorešponduje s predpokladaným množstvom dokumentov pre takýto podnik a práve spolupráca s inými družstevnými a hospodárskymi celkami naznačuje možnú prítomnosť iných dokumentov.

Je veľmi pravdepodobné, že nové otázky týkajúce sa tohto problému nastolí plánované začatie prác na sprístupňovaní archívneho fondu *Družstvo pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami, 1949-1953*.²³ Družstvo pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami so sídlom v Bratislave malo na Slovensku výhradné právo na výkup poľnohospodárskych výrobkov nielen od samotných pestovateľov a chovateľov, ale aj od iných osôb, ktoré ich od nich nadobudli. Rovnako riadilo celý ďalší obeh, teda presnejšie výkup, skladovanie, spracovanie a rozdeľovanie poľnohospodárskych výrobkov. Družstva pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami so sídlom v Bratislave podliehalo Ústrediu pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami so sídlom v Prahe, ktoré svoju činnosť začalo od marca 1949. Vzniklo na podklade zákona č. 278/1948 zo dňa 2. decembra 1948.²⁴ Vládnym nariadením č. 316/1948 Zb.²⁵ boli 21. decembra 1948 vydané stanovky Ústredia pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami. Správnymi orgánmi Ústredia pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami boli predseda a dvaja podpredsedovia, ktorých menovala vláda na spoločný návrh ministrov výživy a pôdohospodárstva, ďalej predstavenstvo, dozorná rada a valné zhromaždenie. Aj z tridsaťčlenného predstavenstva, okrem predsedu a dvoch podpredsedov, vláda na návrh rezortných ministrov menovala trinásť členov. V pätnásťčlennej dozornej rade bol počet vládou vymenovaných členov osem, vrátane predsedu. Takto si štát zabezpečil v Ústredí pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami rozhodujúci vplyv, pričom prvýkrát to bolo podložené aj zákonom. Aj v Družstve pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami, rovnako ako v samotnom ústredí, mal zo zákona štát zabezpečený dostatočný podiel prostredníctvom menovaných členov v jednotlivých orgánoch. Na základe § 11 zákona č. 278/1948 Zb.²⁶ sa s Ústredím pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami zlúčilo dvanásť hospodárskych družstiev/podnikov/korporácií.²⁷ Všetky ich právomoci, záväzky aj podľnosti prešli na ústredie. Všetci ich členovia pokiaľ to neodporovalo stanovám Ústredia pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami sa stali jeho členmi bez členskej prihlášky. Toto

²³ Tento archívny fond má v evidenčnom liste archívneho fondu uvedený rozsah 92 bm, avšak ide o zabalíkovany archívny fond s množstvom dosiaľ neevidovaných dodatkov, takže sa jeho presný rozsah určiť nedá.

²⁴ Zákon č. 278/1948 Zb. zo dňa 2. decembra 1948 o Ústredí pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami.

²⁵ Vládné nariadenie č. 316/1948 Zb. zo dňa 21. decembra 1948, ktorým sa upravujú právne pomery Ústredia pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami.

²⁶ Zákon č. 278/1948 Zb. zo dňa 2. decembra 1948 o Ústredí pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami.

²⁷ Kooperatíva, nákupná jednota hospodárskych družstiev v Prahe; „Moragro“, jednota hospodárskych družstiev; Centrálné hospodárske skladisko v Opave, obchodné ústredie sliezkych hospodárskych družstiev; Laktotechna, jednota mliekarských družstiev v Brne; Distributíva, nákupná a predajná jednota v Prahe; Družstvo hospodárskych liehovarov v Prahe, Sväz hospodárskych družstiev a verejných obilných skladísk v Bratislave; Slodob, Sväz slovenských roľníckych dobytčárskych družstiev v Bratislave; Svaz mliekarských družstiev pre Slovensko v Bratislave; Páperod, družstvo pre priemyselné spracovanie a speňažovanie peria, Bratislava; Družstvo hospodárskych liehovarov, Bratislava; Drom, družstvo pre obchod mliekom a mliečnymi výrobkami v Bratislave.

zlúčenie prebehlo bez likvidácie. Ďalších dvadsaťjeden subjektov²⁸ bolo zrušených a všetky ich práva prešli na Ústrediu pre hospodárenie s pôdohospodárskymi výrobkami v Čechách, resp. na Družstvo pre hospodárenie s poľnohospodárskymi výrobkami na Slovensku. Archívne dokumenty mnohých z uvedených organizácií a družstiev sme našli pri triedení archívneho fondu OSS, aj napriek tomu že samostatné archívne fondy pochádzajúce z činnosti týchto pôvodcov sa v Slovenskom národnom archíve a pravdepodobne ani v iných archívoch na Slovensku nenachádzajú.

Navrhovaný postup, teda najskôr roztriediť všetky dokumenty hospodárskeho charakteru z prvej polovice 20. storočia na samostatné fondy a až potom pokračovať ich usporiadaním a inventarizovaním, pokladáme za najvhodnejší spôsob, ako sa dá predísť situáciám, keď ku sprístupnenému archívnemu fondu musí pribudnúť množstvo dodatkov, ktoré svojim rozsahom niekedy prevýšia aj pôvodný archívny fond. Veríme, že aj keď takýto dnes už nie úplne štandardný postup pri sprístupňovaní archívnych fondov v blízkej dobe prinesie bádateľom skôr menej spracovaných archívnych fondov, v dlhšom časovom horizonte ich počet bude rovnaký a kvalita oveľa vyššia.

Obr. č. 2: Ukážka nesprístupnených archívnych fondov. Foto: autor.

²⁸ Poľnohospodárske ústredie pre speňažovanie dobytku v Čechách; Poľnohospodárske ústredie pre speňažovanie dobytku na Morave; Agrasol, akciová poľnohospodárska a tržobná spoločnosť, Laktos, obchodná spoločnosť mliekarských družstiev; Perut, poľnohospodárska akciová spoločnosť pre speňažovanie peria; Českomoravská spoločnosť pre obchod so zemiakmi; Výsadná dobytárska spoločnosť pre Čechy a Moravu; Spoločnosť pre obchod s mliečnymi výrobkami, tukmi, hydinou a vajcami; Obilná spoločnosť pre Slovensko v Bratislave; Výsadná obilná spoločnosť; Sväz pre hospodárenie s obilím; Sväz pre zemiaky a škrob; Sväz záhradnícko-vinársky; Sväz pre dobytok, mäso a ryby; Sväz pre mlieko a tuky; Sväz pre hydinu, vajcie a med; Sväz pre chmeľ, slad a pivo; Sväz pro řepu a cukor; Syndikát pre úpravu pestovanie, spracovanie a odbyt papriky v Brne; Mliekarské ústredie v Bratislave; Syndikát pre úpravu pestovanie, spracovanie a obchod paprikou.

Zoznam prameňov a literatúry (Sources)

- FIALOVÁ, Ivana – TVRDOŇOVÁ, Daniela. Slovenský národný archív – vývoj právneho postavenia, funkcia a poslanie v našej spoločnosti. In: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, roč. 2013, č. 2, s. 57-75. ISSN 1339-2204
- FUKASOVÁ, Daniela. Ústredné družstvo v Bratislave a jeho miesto v slovenskom družstevnom hnutí v prvej polovici 20. stor. Dizertačná práca, Trnava, 2010.
- SNA – Súpis archívnych fondov a zbierok. In: Už 30 rokov spolu - príbeh našej kocky, SNA, 2014.
- TVRDOŇOVÁ, Daniela. Obilný monopol v zrkadle archívnych dokumentoch Slovenského národného archívu. In: *Paginae historiae* 2015, v tlači.
- VRABCOVÁ, Eva. Premeny Slovenského národného archívu po roku 1989. In: RAGAČOVÁ, Júlia (ed.) *Archívy po roku 1989. Víťazstva a prebry*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov, 2011, s. 82. ISBN 978-80-970660-8-6